

Погрібна Вікторія Леонідівна, доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: vilpog2017@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5101-0386

Сахань Олена Миколаївна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: supersahan2013@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3212-031X

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН: АКСІОЛОГІЧНИЙ ТА ОНТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті аналізується «електоральна пам'ять» як соціально-політичний феномен, визначається, в якій спосіб вона впливає на політичний вибір громадян та до яких соціально-політичних наслідків призводить її перекодування. Доводиться, що електоральна пам'ять фіксує найбільш значущі події в житті суспільства, посилюючи або послаблюючи його консолідацію, та мотивує і спрямовує електоральну поведінку виборців. Пропонується авторська типологія електоральної пам'яті на основі показників: основний ресурс, механізм реалізації, час зберігання інформації, чинники формування, ступінь вольової регуляції, психічні регулятори активності.

Ключові слова: пам'ять, електоральна пам'ять, електоральна поведінка, політика пам'яті, колективна пам'ять, коди пам'яті, комеморація.

Народ, який не пам'ятає, як і за кого він голосував раніше,
приречений помилятися у майбутньому.
(з проекту «Електоральна пам'ять», 2019 р.)

Постановка проблеми. У політичний лексикон у всьому світі сьогодні активно входить термін «суверенізм» як відповідь на інтенсифікацію процесу глобалізації. На жаль, нерідко ним підміняється активізація популістських настроїв, що особливо небезпечно для суспільств, «не обтяжених» досвідом демократичних перетворень. І Україна не є в цьому сенсі винятком. Оцінити

результати такого захоплення популізмом можливо, тільки дослідивши темпоральні характеристики процесу легітимації влади і конкретних дій політиків. У суспільній свідомості цілком природно закріплена позиція громадян про те, що влада несе відповідальність за все, що відбувається в державі та суспільстві. Обираючи до органів державної влади своїх представників, яким довіряють, громадяни наділяють їх правом приймати рішення на свій розсуд з урахуванням інтересів виборців не тільки свого округу, а й усієї країни в цілому. У ході виборчого процесу (іноді і шляхом масових громадянських виступів, як це було під час Революції Гідності в Україні) електорат активно виявляє своє ставлення до тих чи інших дій політиків, підтримуючи їх та висловлюючи довіру на наступну каденцію або відмовляючи в подальшій підтримці, якщо настає розчарування внаслідок нездатності можновладців забезпечити позитивні зміни в державі.

На жаль, сьогодні політики часто відсилають своїх виборців до спогадів про події минулого або до міфів, що створюються в колективній пам'яті задля виправдання відповідних дій, а особливо владних намірів. Політичні актори прагнуть отримати перевагу, визначаючи як домінуючі конкретні групові смисли і спогади з метою отримання вигоди в майбутньому. Хоча ці інтерпретації минулого, як правило, технологічно є штучно змодельованими, вони часто стають дієвою зброєю в боротьбі політичних опонентів за владу.

Ураховуючи, що виборці зазвичай більше реагують на минуле, ніж на розпливчате майбутнє, яке «малюють» в їх свідомості претенденти на владні посади під час виборчих перегонів, *актуалізується* проблема аналізу феномену електоральної пам'яті в умовах некерованої активізації сувереністських настроїв українців. Маніпуляції з колективною пам'яттю, що проводяться політичними елітами в електоральному просторі, знаходять своє відображення в процесі, який носить назву «політика пам'яті».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «політика пам'яті» виникло в кінці ХХ ст. в постмодерністських теоріях мови і влади (Р. Барт, Ю. Крістева, Ж. Дерріда, М. Фуко). Постмодерністи висунули тезу про конструювання владою потрібних уявлень про минуле і соціально-групової ідентичності [1, с. 16–34]. У загальному сенсі політика пам'яті являє собою набір політичних стратегій з інтерпретації минулого, до якого входить низка символічних і культурних практик, за допомогою яких згадуються, фіксуються і відкидаються з масової свідомості події з історії цієї спільноти. Тому не дивно, що її вивчення в останні роки стало дуже популярним [2; 3]. Соціально і політично значущі події та інциденти зробили актуальною дану тематику, особливо як відповідь на постмодерністську критику репрезентації влади. Ключові теоретико-методологічні концепти, висвітлені в наукових публікаці-

ях, дозволяють авторам статті провести аксіологічний та онтологічний аналіз феномену електоральної пам'яті.

Майже 100 років тому французький історик і соціолог Моріс Хальбвак увів до наукового обігу і запропонував проведення дослідження феномену **колективної пам'яті**. Учений зазначав, що індивіду доступні два типи пам'яті – індивідуальна та колективна. *Індивідуальні спогади* детермінуються особливостями особистого життя, і навіть ті з них, які індивід поділяє з іншими, він розглядає лише настільки, наскільки вони зачіпають його особисто. *Колективні спогади* відповідають за ті моменти, коли індивід здатний вести себе просто як член групи, викликаючи в пам'яті і підтримуючи спогади в тій мірі, в якій вони зачіпають його групу. Ці два види пам'яті часто проникають одна в одну, індивідуальна пам'ять може спиратися на пам'ять колективну, щоб підтвердити або уточнити той чи інший спогад або навіть, щоб заповнити деякі прогалини, однак вона йде власним шляхом. «Колективна же пам'ять обертається навколо індивідуальних пам'ятей, але не змішується з ними. Вона розвивається за власними законами, і навіть якщо іноді до неї потрапляють деякі індивідуальні спогади, вони відразу видозмінюються, бо вже не перебувають під впливом свідомості особистості» [4, с. 8]. Також, за М. Хальбваксом, колективна пам'ять формується, існує і зберігає відповідну інформацію доти, доки остання перебуває у свідомості певної соціальної групи. Вважаємо, цю тезу дуже важливою задля розуміння природи *електоральної пам'яті* як різновиду пам'яті колективної, особливо враховуючи, що остання не є універсальною, а припускає одночасне існування кількох її варіантів.

Інший відомий дослідник колективної пам'яті П'єр Нора підкреслював, що вона постійно еволюціонує, а джерелом її розвитку є діалектичне протиріччя між запам'ятовуванням та забуванням як важливими психологічними властивостями людської свідомості [5, с. 20].

Один із найяскравіших сучасних дослідників соціальної пам'яті Джеффри Олік запропонував оригінальний методологічний інструментарій дослідження пам'яті колективної. Він відзначив, що «в рубрику колективної пам'яті включено безліч різних соціальних форм, просторів і практик – від звичайних спогадів до загальних форм підтримки зразка. Термін “колективна пам'ять” використовувався стосовно узагальнених індивідуальних спогадів, офіційних комеморативних практик і колективних уявлень у дюркгаймівському сенсі» [6, с. 41]. Дж. Олік підкреслив: «Деякі автори трактують колективну пам'ять як образ, який об'єднує суспільство (Shils, 1981), інші – як простір постійного конфлікту (Foucault, 1977; Sturkin, 1977). Іноді її розглядають як важливу “живу” частину історії (наприклад, в історіографії) (Хаттон, 2003), а іноді як менш значущий, підлеглий історіографії спосіб ретроспекції

(епістемологічних протистоянь історіографії) (Yerushalmi, 1982). Така різноманітність викликає питання про потенційний референт терміна (тобто до чого він привертає нашу увагу) і про спосіб референції (тобто на що саме спрямований фокус уваги дослідника)» [6, с. 41]. Отже, на відміну від *позитивістсько-традиційного підходу* до аналізу феномену колективної пам'яті Хальбвакса та Нора, Олік запропонував *процесо-реляційний методологічний спосіб* вивчення колективного минулого і особливо політики пам'яті, що проводиться елітами. Цей спосіб заснований на аналізі чотирьох ключових аспектів процесу роботи з колективною пам'яттю: поле, засіб, жанр передачі і профіль. Оскільки пам'ять – не статичний об'єкт, а динамічний процес, дослідник має звертати увагу на форми, які Олік називає «фігурації пам'яті», тобто «мінливі відносини між минулим і сьогоденням, в яких сплітаються, хоч і не завжди гармонійно, образи, контексти, традиції і інтереси» [6, с. 46]. Вважаємо, що саме переплетення образів, контекстів, традицій і інтересів вибудовує відповідний тип електоральної пам'яті, формує її мінливість/усталеність, тому ця ідея Оліка також є принциповою для нашого подальшого дослідження електоральної пам'яті.

Глобальні соціальні та політичні трансформації другої половини ХХ ст. та критика позитивізму сформуvalи досить критичне ставлення до теорії колективної пам'яті Хальбвакса. У першу чергу мова йде про концепцію Алейди Ассман. На відміну від дворівневого підходу, запропонованого М. Хальбваксом (індивідуальна – колективна пам'ять), А. Ассман виділяє чотири рівні пам'яті: нейронну, соціальну, культурну і політичну пам'ять. Цей поділ вона проводить на основі трьох змінних: «носія», «середовища» і «опори». Вона доводить, що на рівні нейронної пам'яті як «носії» виступає мозок індивідуума, «середовище» – соціальна комунікація, а «опора» – символічні медіатори. У *соціальній пам'яті* «носії» і «середовище» міняються місцями (відповідно соціальна комунікація і мозок індивіда), а як «опора» залишаються символічні медіатори. Для *культурної пам'яті* «носієм» є символічні медіатори, «середовищем» – соціальна комунікація, а «опорою» – мозок індивіда. *Політична пам'ять*, на думку дослідниці, є найскладнішим утворенням, об'єднуючи в собі елементи як культурної, так і соціальної пам'яті. Тому її «носії», «середовище» і «опора» мають подвійну структуру. Також політична пам'ять відрізняється від культурної типом опрацювання символічних медіаторів, тобто якщо в рамках культурної пам'яті досвід попередніх поколінь переймається індивідуумом самостійно, то символічні медіатори, що несуть політичний контекст, піддаються колективному опрацюванню [7]. Саме останній момент має суттєве значення для дослідження проблеми формування електоральної пам'яті.

Ще одним напрямом дослідження феномену колективної, у тому числі і електоральної, пам'яті є аналіз процесу **коме́морації**. Спочатку термін «коме́морація» був уведений у вжиток французькими істориками для обґрунтування важливості вивчення матеріального компонента колективної пам'яті через увічнення пам'яті про події (спорудження пам'ятників, організація музеїв, визначення знаменних дат, свята, масові заходи тощо). П. Нора взагалі назвав наш час «епохою коме́морацій». Однак це лише вузьке розуміння терміна. У широкому сенсі – це спосіб, за допомогою якого зміцнюється і передається пам'ять про минуле. Саме цей ракурс аналізу є для нас принципово важливим. Отже, формується коме́морація на стику стратегій запам'ятовування і забування, коли люди обирають події, які викликають у них захоплення («Треба запам'ятати») або осуд («Слід якнайшвидше забути»). Тому пам'ять, як зазначає Аллан Мегілл, фактично є більш-менш спонтанним результатом фіксації прожитого індивідуального або колективного досвіду людей (соціальних груп), тобто «пам'ять – це образ минулого, суб'єктивно сконструйований в сьогоденні» [8, с. 124]. А коме́морацію формує ставлення до минулого, яке існує в суспільстві в даний момент і поділяється великою кількістю людей. Це ставлення підтверджує почуття єдності, спільності, зміцнює зв'язки всередині спільноти [8, с. 116]. Таким чином, практики коме́морації породжують і зберігають живий зв'язок із минулим, слугують способом зміцнення і передачі пам'яті про минуле, можуть використовуватися державою для маніпуляції історичною свідомістю. Тобто якщо колективна пам'ять – це взаємозв'язок повторення і запам'ятовування, то коме́морація – це свідоме, нерідко дуже настирливе повторення [9, с. 83]. У такий спосіб коме́морація усвідомлено конструює будь-яку соціальну (національну, гендерну, класову, електоральну) ідентичність, яка відбивається на всіх соціально-політичних процесах [10], у тому числі й електоральному, що є суттєвим для нашого подальшого дослідження електоральної пам'яті та механізмів її кодування.

Формулювання цілей. Метою даної статті є відповідь на *три ключових питання*: 1) що таке «електоральна пам'ять» як соціально-політичний феномен; 2) в який спосіб вона впливає на політичний вибір громадян; 3) до яких соціально-політичних наслідків призводить штучне перекодування електоральної пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Зі словом «пам'ять» традиційно асоціюється в першу чергу чисто внутрішнє явище, локалізоване в мозку індивіда, отже, має суто психофізіологічну природу. З цим важко погодитися, оскільки змістовне наповнення пам'яті значною мірою визначається не внутрішньою місткістю і контролем, а зовнішніми, тобто соціальними і культурними, рамками.

У феноменологічній традиції завдяки роботам Едмунда Гуссерля проблема пам'яті належала виключно до сфери індивідуальної свідомості, що стало джерелом виникнення суттєвих проблем при вирішенні питання про те, як можуть формуватися *спогади*, спільні для кількох людей або соціальної групи в цілому. Заслуга переходу від категорії інтерсуб'єктивності до категорії соціальності належить А. Шюцу, який вписав спогад, як і інші форми конститування реальності, в більш загальний контекст механізмів формування соціального досвіду. Наявність спільних спогадів стала пояснюватися як наслідок отримання різними індивідами схожого досвіду (не одиничних, а повторюваних вражень), що характерно для представників однієї соціальної групи. Бо соціальний досвід спільної участі в певному політичному процесі, наприклад у виборчому, формує відповідні коди пам'яті, які, накладаючись на індивідуальний досвід індивідів, мотивують їх електоральну поведінку.

Як і всі меморіальні процеси, електоральна пам'ять являє собою «факти комунікації» [11, с. 73–83]. Вона не просто відображує минулий соціальний досвід виборців, а є складним процесом, невіддільним від уяви і ментальних образів, використання яких формує політичні процеси в суспільстві. При цьому використання «минулого» може бути як політично ефективним, так і, навпаки, неефективним [12]. Тому важко не погодитися з М. Хальбвасом, що колективна пам'ять реконструює різні спогади відповідно до сучасних ідей і турбот [13]. Таким чином, **електоральну пам'ять** слід розглядати не просто як психофізіологічний процес, що передбачає здатність людей накопичувати, зберігати та добровільно відтворювати індивідуальний та соціальний досвід щодо власної та групової електоральної поведінки. Вона характеризує інтенціональну спрямованість свідомості виборців на минуле, коли результатом виступає спогад як репрезентація конкретної електоральної поведінки. Якщо при цьому термін «пам'ять» використовується для позначення внутрішньої цілісності вказаної здатності, то спогад має множинність проявів і мінливість рівнів [14, с. 44].

П. Рікер виділяє наступні фундаментальні дихотомії, що підкреслюють широке смислове поле вживання терміна «спогад» і є принциповими для розуміння *природи* електоральної пам'яті.

1. Звичка – спогад. У цьому випадку має місце так звана «**міметична пам'ять**»¹, яка побудована на автоматичному наслідуванні усталених зразків поведінки і відсутності рефлексії з приводу власної діяльності. Дії, що здійснюються «за звичкою», позбавлені сенсу розрізнення, в їхній повторюваності криється символізм того, що відбувається. У випадку електоральної пам'яті

¹ Термін, запропонований Рене Жираром [15, с. 31], на відміну від матеріальної пам'яті [16, с. 19–20].

такий тип дихотомії мінімізує можливість зовнішнього впливу на процес її формування та функціонування, оскільки в електоральній поведінці превалює традиційний тип соціальної дії (за М. Вебером).

2. Відродження у пам'яті – викликання у пам'яті. Відродження у пам'яті може бути викликано асоціативним мисленням або чуттєвим сприйняттям, у той час як викликання у пам'яті передбачає цілеспрямовану діяльність з розшуку в минулому необхідного факту. Цей вид спогадів тісно пов'язаний із феноменом забування, оскільки люди «шукають те, що, як побоюються, забули, – тимчасово або назавжди, не маючи при цьому можливості на основі звичайного досвіду провести межу між двома гіпотезами про принципи забуття: чи йде мова про остаточне стирання слідів раніше набутих знань або про тимчасову перешкоду, що заважає їх активації, яке при нагоді можна виконати» [14, с. 51]. Цей варіант дихотомії характеризує принципово інший тип електоральної пам'яті – такої, що, по-перше, будується на переважно раціональних видах соціальної дії, а по-друге, припускає зовнішнє кодування за допомогою певних політичних і психологічних технологій, у тому числі і маніпулятивних¹.

Будучи елементом *національної електоральної культури (культури політичних виборів)*, що складається з відносно стійкої системи знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, символів, орієнтацій, навичок, зразків, оцінок і норм електоральної поведінки й електоральних відносин, виборчого процесу в цілому, колективної пам'яті людей про виборчі процеси [19, с. 224–225], електоральна пам'ять відповідним чином детермінує поведінку суб'єктів виборчого процесу. Під час голосування для виборців, з одного боку, стає важливішою оцінка діяльності минулої влади та закарбоване у їхній пам'яті відчуття того, як їм жилося при ній (*ретроспективне голосування*), а з іншого – орієнтація на позитивні очікування від функціонування майбутнього обраного органу влади чи певного кандидата (*перспективне голосування*). Хоча М. Вебер і називав цей рівень участі електорату в політиці «випадковим», проте підкреслював, що значення для політичного життя країни він має доволі непересічне [20, с. 654]. Участь громадян держави в санкціонованому, легітимному політичному процесі, а саме – виборах як основному атрибуті народовладдя, є показником рівня розвитку демократії та своєрідним *фундаментом* електоральної пам'яті. Отже, отримавши відповідь на перше ключове питання даної статті, ми можемо звернутися до аналізу питання, в який спосіб електоральна пам'ять впливає на політичний вибір громадян.

¹ *Кодуванням* є скоєне за певними правилами перетворення інформації в умовну форму – код [17, с. 44]. Для феномену пам'яті коди виступають внутрішнім навігатором дій людини, вони накопичуються в невеликій ділянці мозку – гіпокампі, який є сховищем короткочасної пам'яті, котра з часом трансформується в довгострокову [18].

На формування електоральної пам'яті впливають *три принципові моменти*, що реалізуються у процесах: 1) «забування минулого»; 2) різноманітності інтерпретації реальних фактів і подій, що відбувалися в суспільстві та особистому житті; 3) актуалізації та нерідко штучної екстраполяції минулого досвіду на поточні події. При цьому електоральна пам'ять накопичує оцінки процесу та результатів взаємодії індивідів і груп з різними проявами політичної реальності та фіксує їх, прагматично «зважаючи» плюси і мінуси свого попереднього вибору для того, щоб під час наступних виборів визначити власну поведінку. На перший погляд усе цілком раціонально, але особливості людської пам'яті демонструють значно складніші механізми її функціонування під час виборчого процесу.

Пропонуємо відстежити цей механізм на прикладі президентських виборів в Україні у 2019 р. За оцінками експертів, *досягнення* влади за часи президентства П. Порошенка (отримання Україною безвізового режиму з ЄС, вдала зовнішня політика, виживання країни в умовах російської агресії й економічної кризи, Томос і створення єдиної Православної Церкви України, посилення армії та спецслужб, реформування поліції, розвинення політичних, дипломатичних і культурних відносин із Заходом та ін.) не перекрили численні *провали* в боротьбі з корупцією, відсутність ефективного реформування судової системи, збереження старої моделі управління державою, що заснована на клановості та верховенстві однієї людини, невиконання обіцянки швидко завершити АТО [21], «замороження» питання щодо окупації Криму Росією, масову трудову міграцію освічених фахівців за кордон і стрімке вимивання інтелектуального потенціалу країни, посилення майнового та соціального розшарування суспільства, падіння життєвого рівня населення та загострення соціальної напруженості, зростання рівня злочинності тощо. Це не забарилося відбитися в колективній свідомості українського народу та, як ми вважаємо, «перереформувати» його електоральну пам'ять. Таке «перереформування» призвело до того, що в структурі електоральної пам'яті відбулися суттєві зміни: розпочалося домінування емоційної компоненти, що спродукувало швидко й вибіркovo реакцію на соціальний досвід, формування необ'єктивних оціночних суджень і, як наслідок, прийняття ірраціональних рішень. Отже, *раціональна компонента* не тільки втратила свою значущість, але й фактично «розчинилася» в емоційній.

Окрім зовнішнього середовища на структуру та зміст електоральної пам'яті вагомий вплив чинять *засоби масової комунікації* (ЗМК) – найпотужніший сучасний транслятор певних політичних цінностей і норм, про що більшість людей навіть не здогадуються та здійснюють свій електоральний вибір, голосуючи за підказкою, або ж узагалі ігнорують вибори. Американський політолог

П. Лазарсфельд стверджував, що середній виборець приділяє увагу тільки тим інформаційним матеріалам, які відповідають його первісним політичним поглядам. На формування цих поглядів впливають як засоби масової інформації (насамперед радіо і телебачення), так і умови, в яких мешкає людина (соціальне середовище), та міжособистісна комунікація із соціальними групами, членом яких вона є. Крім того, масовий виборець сприймає політичну інформацію набагато краще, якщо вона розповсюджується не просто конкретними ЗМІ, а її джерелом виступає популярна особистість – так званий «лідер думок» [22].

Дослідження, проведене в США наприкінці 40-х рр. минулого століття, задовго до виборів в Україні 2019 р., майже до дрібниць відтворило ситуацію в нашій країні. Так, щотижневий показ розважальної телепродукції студії «Квартал-95» на чолі з її лідером В. Зеленським за 15 років існування в ефірі підготували значну частину аудиторії (переважно молодь, більшість якої здобувала знання про політичне життя в інтерпретації акторів-коміків) до необхідності «повного перезавантаження» влади, рівень довіри до якої понад десятиліття був чи не найнижчим у світі. Поступово актори цього творчого колективу перетворили сцену на агітаційний майданчик і перейшли від класичної політичної сатири до принизливих жорстких пародій на представників політичної еліти, від демонізації та вульгаризації попередньої влади (в першу чергу Порошенка та його команди) до цілковитої примітивізації політики. Так, показ перед самим початком виборчої кампанії серіалу «Слуга народу» про «народного президента» сформував у аудиторії досить легковажне ставлення до всього, що стосується влади як такої, та сфери державного управління в цілому. У результаті кінематографічний персонаж В. Зеленського – президент Василь Голобородько – для багатьох українців, які ототожили реальну людину з вигаданою, став «лідером думок». Як наслідок, особистий та соціальний досвід були масово проігноровані українцями, а їхня електоральна поведінка набула ситуативного позарационального характеру. І якщо практично кожне голосування в Україні за часів незалежності проходило під гаслом: «З двох зол вибираємо менше», а електоральна пам'ять орієнтувалася на оцінку реальних досягнень і помилок претендентів, то вибори-2019 стали унікальними для новітньої України, бо проходили виключно з орієнтацією на обіцянки «президента без ганебного політичного минулого» та власні сподівання. Чому так сталося? Що треба було зробити з українськими виборцями, щоб вони відмовилися від звичних *кодів* електоральної пам'яті й включили механізм «забування» минулого досвіду? Відповідь майже очевидна – використовувати відповідні політичні технології.

Унаслідок активного застосування маніпулятивних технологій електоральна пам'ять українських громадян стала об'єктом штучного конструювання.

Було запущено *механізм сублімації*: підсвідомі бажання людської психіки вплинули на соціальну поведінку індивідів. Свідомість переважної більшості електорату заповнили юнганські архетипи, які з давніх-давен лежали в основі численних міфів, легенд і казок, що сприяло переходу від раціональної до нераціональної електоральної поведінки. Виборці віком до 30 років, електоральна пам'ять яких тільки формується, особливо ті, що голосували вперше в житті та не мали ані навичок участі у виборчих кампаніях, ані вмінь орієнтуватись у програмах і заявах кандидатів, голосували у своїй більшості (80 %) [23] за символічний образ Голобородька, якого ототожнювали з В. Зеленським. Вони не мали прив'язки до представників будь-якої політичної сили, як, наприклад, люди старшого віку до комуністів. Зауважимо, що компартія України до подій Революції Гідності (2014 р.) мала неабияку підтримку в суспільстві, досить вдало використовуючи у своїй агітаційно-пропагандистській діяльності втрату спільного соціального досвіду різних поколінь, розпорошення історичної пам'яті, поширення *сакралізації* радянського минулого та соціальну ностальгію дорослої частини населення. Починаючи з 1993 р. КПУ була представлена в кожній каденції Верховної Ради, набравши навіть улітку 2014 р. 3,9 % голосів виборців.

Команда В. Зеленського стояла перед дилемою: спонукати виборців відмовитися від електоральної пам'яті та робити свій вибір суто імпульсивно або перекодувати саму електоральну пам'ять, «видаливши» з неї раціональну компоненту й «роздмухати» компоненту емоційну. Було вирішено реалізувати другий варіант, оскільки психологами давно доведено, що видалити спогади значно складніше, ніж їх спотворити. Ставка була зроблена на дискредитацію діяльності чинної влади. Саме тому електоральний вибір прихильників Зеленського був побудований на «антисистемності» цього кандидата та його опозиційності до «старих політиків», котрих він назвав «політичними пенсіонерами», «які “кочують” із влади до опозиції, із партії в партію і постійно створюють собі вигідне місце, прикриваючись недоторканністю» [24]. У результаті чітко організовані і відповідним чином спрямовані інформаційні потоки були накладені на небагатий власний життєвий досвід значної кількості потенціального електорату Зеленського в поєднанні з їх низьким рівнем знань про політику та принципи виборів. За оцінками фахівців, серед людей, які мають освіту не вище середньої спеціальної, близько 75–82 % підтримали Зеленського, так само як і особи із незакінченою вищою освітою. Однак серед людей із вищою освітою Зеленський втратив декілька відсотків [23]. Високий рівень незадоволеності діями чинної влади, бажання швидких кардинальних змін визначили специфіку особистісного сприйняття та інтерпретації історичного минулого та сучасних соціально-політичних реалій, що сформувало

відповідні політичні вподобання й орієнтації більшості українських громадян, які сподівалися на швидке, негайне настання заможного життя після виборів завдяки спроможності нових політиків.

Отже, був сформований новий вектор електоральної поведінки громадян, більшість з яких виявили бажання радикально оновити владу. Тому, обираючи Президента України, виборці голосували за «нове обличчя», не помічене в корупції та інших подібних речах (34 %). Очікування від майбутнього керівника країни реалізації його обіцянок щодо припинення війни на Донбасі (71,5 %), зростання особистих доходів (44 %) і зниження тарифів (31 %), покарання винних у корупції посадовців (21,5 %), зменшення впливу олігархів на політику (18 %) дало можливість новообраному Президенту В. Зеленському отримати довіру більше 70 % виборців і стало найвищим результатом за всі часи незалежної України [25].

Ігноруючи вплив *колективної історичної* (у даному випадку – електоральної) *пам'яті* та віддаючи голоси за Зеленського, кожен виборець бачив у ньому те, що хотів: дехто – євроінтеграцію, хтось – миротворчість, треті – боротьбу з корупцією, четверті – соціальне заступництво. Не звертаючи уваги на суперечливість очікувань, кожен був упевнений, що президент житиме саме за його порядком денним [26]. Сподівання на покращення ситуації в країні загалом та особистого життя мотивувало 43 % українського електорату віддати свої голоси на позачергових парламентських виборах і за пропрезидентську партію «Слуга народу», в першу чергу для того, щоб у президента була надійна підтримка у Верховній Раді. У результаті ця партія отримала 254 місця з 424 й утворила абсолютно незвичну для України *однопартійну парламентську більшість* у Верховній Раді, що дало їй змогу сформувати *коаліцію* від конституційного складу Ради.

Як бачимо, очікування виборців, котрі бажали бачити нові обличчя у парламенті, справдилися. Значною мірою склад Верховної Ради був оновлений. Від законодавчої та виконавчої влади було усунуто людей із політичним (на думку більшості виборців, негативним) досвідом, а також послаблено традиційні олігархічні угруповання. Це поклато край затьяжній кризі довіри громадян України до ключових владних інститутів держави та відкрило перед владою певні можливості для ефективних реформаторських змін при збереженні євроінтеграційного та євроатлантичного курсу. Спираючись на власні політичні вподобання і політичні позиції та керуючись особистими амбіціями і потребами, а не зваженими фактами чи раціональними мотивами, люди зробили вибір, віддавши свої голоси тим, хто, за їхніми розрахунками, зможе максимально задовольнити інтереси та реалізувати мрії більшості українців. Значна частина виборців «добровільно перебрала відповідальність за країну, за майбутнє

своїх дітей, за долю нації» [27] на людей, які не мали ані чіткої програми, ані виразних позицій із ключових питань, ані досвіду державного управління. Утім зазначимо, що цього разу спрацював абсолютно інший механізм використання електоральної пам'яті, ніж на президентських виборах. Якщо під час президентських виборів основна увага політтехнологів була спрямована на «дерационалізацію» довгострокової електоральної пам'яті виборців, то під час парламентських виборів відбулося жорстке використання короткочасної електоральної пам'яті з її тільки-но створеним кодом: «Зробимо їх ще раз!».

Отже, сьогодні ми можемо спостерігати, як закладається *фундамент електоральної пам'яті* з новими для українського політичного процесу «символічними медіаторами» (за А. Ассман): 1) майже 3/4 виборців продемонстрували спільний політичний вибір, що, безумовно, має закарбуватися в колективній пам'яті як принципова можливість об'єднання нації; 2) повне «перезавантаження влади» є цілком можливим не тільки в результаті революційних подій (як це було після Революції Гідності 2014 р.), а й у «мирних» умовах, а гасла, що активно використовувалися під час виборчих кампаній 2019 р.: «Зробимо їх разом» та «Зробимо їх ще раз», отримали всі шанси закріпитися в електоральній пам'яті українців як універсальний спосіб спонування до дії; 3) дискредитація професіоналізму в політичній діяльності призвела до зниження значущості раціональної складової електоральної пам'яті за рахунок підвищення емоційної, тобто формування коду, що голосувати слід не стільки «головою» (*ratio*), скільки «серцем» (*emotio*). Таким чином, визначивши, в який спосіб електоральна пам'ять впливає на політичний вибір громадян, ми отримали відповідь на друге ключове питання даної статті.

Преференції виборців стали основними детермінантами перезавантаження владних структур в Україні та формування державної політики. Проте вже з осені 2019 р. рейтинги В. Зеленського, уряду і парламенту пішли на спад. Результати соціологічного опитування, проведеного у лютому 2020 р., показали, що показники успішності Президента України впали з 62 % у грудні 2019 р. до 47 % у лютому 2020 р., дій Верховної Ради – з 35 % до 19 %, а роботи Кабінету Міністрів – з 35 % до 21 % [28].

Нова влада, що базується насамперед на харизмі В. Зеленського, у якого в сучасному українському політикумі практично немає конкурентів, утрачає легітимність. Високі суспільні очікування після деконструкції політичної влади у 2019 р. поступилися занепокоєнням стосовно способів і спроможності щодо реалізації обіцянок в умовах деструктивних викликів сучасності. Відбулося емоційне охолодження частини виборців, не задоволених цілою низкою політичних дій керівництва країни. Неоднозначна земельна реформа, приватизація великих держпідприємств, відведення українських військових

в районі Золотого на заході Луганщини та перемовини з Путіним, відсутність боротьби з корупцією, низка гучних відставок у вищому ешелоні влади викликали в масовій свідомості відчуття розчарування та песимістичні настрої. Зрозуміло, що, з одного боку, це є цілком природним, бо завжди діє механізм, яскраво проілюстрований відомим крилатим висловом: «Менше сподівань – менше розчарувань». А з іншого, виникає питання – чи не пов'язана така зміна ставлення громадян до владних інституцій зі зниженням або зміною ролі електоральної пам'яті як чинника електоральної поведінки?

Про відмову українських виборців від традиційних кодів електоральної пам'яті свідчить той факт, що вони не модерують віхи політичного та ідейного зростання конкретного політика чи партії, акцентуючи свою увагу лише на передвиборчих електоральних емоціях, які певним чином продукуються якісною, проте досить цинічною політичною агітацією та пропагандою [29, с. 55]. У певному сенсі голосування 2019 р. вже було в Україні під час президентських виборів 2004 р., коли в умовах Помаранчевої революції громадяни, мотивовані спільною надією щодо здатності прореформістського кандидата на посаду Президента В. Ющенка реалізувати свою програму, віддали за нього свої голоси. На відміну від В. Зеленського, у В. Ющенка було реальне політичне минуле, поміркована, але чітка позиція з більшості актуальних питань [30]. Проте за час своєї каденції В. Ющенко, якому не вистачило політичної волі для проведення послідовної політики, утратив підтримку електорату з 52 % до 5,45 %. Надії виборців не справдилися і розчарований електорат швидко охрестив свого экс-кумира політичним лузером. Реакцією електоральної пам'яті на це стало повернення до «старих» кодів пам'яті, домінантним серед яких став «Гарний господарник – гарний президент». І президентом у 2010 р. став двічі прем'єр-міністр, экс-губернатор В. Янукович.

Зрозуміло, що нові події та явища витісняють із пам'яті людей спогади про минуле, про те, що суспільство вже пережило і до наслідків чого певним чином пристосувалося. Так, після розпаду СРСР з електоральної пам'яті українських виборців були майже стерті спогади про «великий соціальний експеримент» 1917 р., коли в Росії, до складу якої на той час входила більша частина України, відбулася революція і був установлений комуністичний режим. Наслідки цього експерименту стали трагічними для всіх народів, що потрапили під владу диктатури пролетаріату. Тодішні популісти «закинули» в суспільну свідомість цитату зі статті В. І. Леніна «Чи утримають більшовики державну владу» (1917 р.): *«Ми знаємо, що будь-який чорнороб і будь-яка куховарка не здатні зараз же вступити в управління державою... Ми вимагаємо, щоб навчання справі державного управління велося свідомими робітниками і солдатами і щоб розпочато було воно негайно, тобто до навчання цього*

негайно почали залучати всіх трудящих, всю бідноту» [31, с. 315], перекручену на вислів, який швидко став крилатим: *«Кожна кухарка може управляти державою»*. Підлаштований більшовиками під поточний момент вислів перетворився на код пам'яті у свідомості декількох поколінь радянських людей і протягом багатьох десятиліть виправдовував практику залучення до керування країною не політиків. Однак у реальності цей код був суто формальним і мав виключно ідеологічне наповнення, бо у «виборах без вибору» за часів радянської влади реальне керівництво державою здійснювали не «кухарки», які виконували роль статистів, а саме професійні політики, котрі отримували відповідну освіту у Вищій партійній школі, Вищій комсомольській школі, Університеті марксизму-ленінізму тощо. Після здобуття Незалежності даний код був вилучений з електоральної пам'яті, оскільки зміна ідеології потребувала зміни кодів. Була здійснена спроба організувати кодування інформації з орієнтацією на необхідність професіоналізації політичної діяльності на засадах реальної представницької демократії. На цій хвилі до влади прийшла плеяда добре освічених професійних політиків, але, на жаль, за останні два десятиліття вони спромоглися максимально скомпрометувати ідею, сформувавши в суспільній свідомості образ можновладця-хабарника, корупціонера, безпринципного кар'єриста. Тому реанімація в Україні на президентських і парламентських виборах 2019 р. відомого комуністичного гасла про кухарку стала цілком очікуваною. Воно отримало нове життя в заклик В. Зеленського з пропозицією всім охочим приєднатися до його «Зе!Команди»: *«Неважлива твоя стаття, релігія, освіта, мова, якою ти говориш. Важливо – ти ніколи не був у політиці»*. У такий спосіб відбулося фактичне повернення до «старих» кодів пам'яті, але вже з новим позаідеологічним наповненням.

Передвиборча кампанія В. Зеленського на президентських виборах, яка по суті була більшовицькою грою з виборцями на новий лад, будувалася на стилізації під «простого хлопця з народу» (відмова від краваток і костюмів, куштування шаурми тощо), популістській риторичі («Прийде весна – будемо саджати»), «Насправді є тільки один поділ: ми і вони. Ми – це Народ України. Вони – це “політичні пенсіонери”»), створенні ефекту прозорості та прямого спілкування з людьми, принесла йому найпотужнішу в історії України перемогу. Це не є дивним у сучасних умовах, коли суттєва залежність людей від телевізійних або віртуальних образів з Інтернету, недостатній рівень політичної культури та викривлені уявлення про політику і владу закріпили в громадській свідомості думку про те, що керувати державою можна без професійної освіти, політичного й управлінського досвіду. Проте не стільки інфантильність і неготовність українських громадян аналізувати ситуацію стали головною причиною залучення до політики представників шоу-бізнесу,

художників, спортсменів та акторів, скільки глибоке розчарування в існуючих методах управління країною і віра в те, що їх можна істотно поліпшити, віддавши свій голос за будь-кого, на кого вкажуть «лідери думок» [32]. Треба було «вимкнути» раціональну й активізувати емоційну компоненту електоральної пам'яті. Зазвичай із цим досить успішно можуть упоратися маніпулятивні інформаційні технології, використовуючи основне правило запам'ятовування: чим глибше переробка та осмислення тих чи інших історичних подій, тим краще вони запам'ятовуються і довше зберігаються у пам'яті. А короточасна електоральна пам'ять не потребує глибокого осмислення соціально-політичних проблем, тому виборцям пропонується велика кількість легкозасвоюваного інформаційного продукту з вже готовими (часто – псевдоаналітичними) оцінками. Отже, політтехнологіями була успішно використана психологічна технологія штучної затримки переходу електоральної пам'яті з короточасної у довгострокову, що спонукало виборців до імпульсивного голосування під гаслом: «Голосуй серцем».

У сучасному світі практика участі у «великій» політиці осіб, які не мають політичного чи управлінського досвіду, є досить поширеною. Так, італійський комік Джузеппе Грілло став засновником партії «Рух 5 зірок», ісландський комедійний актор Йон Гнарр – мером Рейк'явіка, американський кіноактор Арнольд Шварценеггер довгий час перебував на посаді губернатора Каліфорнії, англійська акторка Гленда Джексон – депутатом британського парламенту, комік Мар'ян Шарец – Головою уряду Словенії, 40-й президент США Рональд Рейган у минулому був кіноактором, а останнім президентом Чехословаччини і першим президентом Чехії був письменник-дисидент Вацлав Гавел. Не стала винятком у цьому сенсі й Україна, де багато не політиків потрапляли до українського політичного олімпу зі сцени або спортивного майданчика. Наприклад, боксер Віталій Кличко став мером Києва, а музикант Святослав Вакарчук (двічі), співачки Руслана, Таїсія Повалій та Злата Огневич, плавець Денис Силантьєв, футболіст Андрій Шевченко, баскетболіст Олександр Волков та багато інших обиралися депутатами Верховної Ради. І хоча їхнє перебування у «великій політиці» практично нічим знаковим не відзначалося (бо зазвичай в українському парламенті вони відігравали роль «весільних генералів»), в електоральну пам'ять українців стали вноситися зміни щодо ставлення до політики, політиків та виборів як ефективного механізму концептуального оновлення політичної еліти. Наполегливо та послідовно почало формуватися уявлення, що будь-кому, хто має певні досягнення у своїй галузі діяльності і популярність серед прихильників, можна делегувати владу в країні. Ми не вважаємо за доцільне давати якісну оцінку такій «десакралізації» політики, проте можемо констатувати, що досвід останніх виборчих кампаній в Україні продемонстрував, що відбулося

змістовне перекодування електоральної пам'яті українців. До структури електоральної пам'яті ввійшли коди, які: 1) *не позиціонують політику як професійну діяльність*, котра потребує спеціальної фахової підготовки; 2) *надають позитивного забарвлення дилетантизму в політиці* під гаслом забезпечення конституційного права кожного не тільки обирати, але й бути обраним; 3) враховуючи, що пам'ять оперує не фактами, а образами, має здатність до сортування, впорядкування та вибірковості цих образів та регулює терміни їхнього зберігання (короткочасне-довготривале), *деформують механізм трансформації короткочасної пам'яті в довгострокову* (так звану «консолідацію сліду»), *продукують культ «нових облич»* у політиці. Такі зміни характеристик електоральної пам'яті виборців в Україні невідворотно призведуть до змін у механізмі функціонування її електорального простору [33].

Відповідно до електорального процесу концепт простору є тривимірним і характеризує позиціонування його акторів в умовах електоральної конкуренції, тобто визначає: 1) рейтингове місце претендента (претендентів) на владні повноваження в політичному ландшафті суспільства; 2) «дистанцію», що розділяє його (їх) з конкурентами в боротьбі за голоси виборців; 3) можливість змінювати цю дистанцію. Зміни в структурі електоральної пам'яті найбільш активно впливають на процеси, які детермінують третій вимір електорального простору – ««дрейф» електоратів від виборів до виборів за шаблонами соціальної тектоніки» [34]. В умовах переважання короткочасності електоральної пам'яті електоральний простір стає вельми рухливим і малопрогнозованим, залежним від великої кількості ситуативних зовнішніх чинників, а нестабільна соціально-політична ситуація гальмує процеси раціоналізації політичного вибору громадян та формування довгострокової електоральної пам'яті. Отже, коло замикається.

Таким чином, отримавши відповідь на третє ключове питання, поставлене на початку даної статті, ми можемо визначити *основні типи електоральної пам'яті* (див. таблицю):

Типи електоральної пам'яті

Показник	Тип електоральної пам'яті		
	Стала	Ситуативна	Амбівалентна (перехідна)
Основний ресурс	Переконання	Почуття	Інформація
1	2	3	4
Механізм реалізації	Раціональний	Імпульсивний	Компульсивний

1	2	3	4
Час зберігання інформації	Довгострокова	Короткочасна	Оперативна
Чинники формування	Соціальний досвід	Кейс	Особистий досвід
Ступінь вольової регуляції	Довільна	Мимовільна	Мимовільна, довільна
Психічні регулятори активності	Логіка	Емоції	Образи

Висновки. Електоральна пам'ять як складова електоральної культури суспільства і елемент колективної пам'яті формується та змінюється під впливом зовнішніх обставин (історичних, політико-правових, соціально-економічних, культурних, освітніх, науково-технічних тощо), інформаційного простору, соціального середовища та комунікативних зв'язків виборців. Під час виборчих кампаній електоральна пам'ять фіксує найбільш значущі події (як позитивні, так і негативні) в житті суспільства, посилюючи або, навпаки, послаблюючи його консолідацію, та мотивує і спрямовує електоральну поведінку виборців.

Електоральну пам'ять можна конструювати та кодувати штучно шляхом втручання у свідомість виборців із застосуванням різноманітних маніпулятивних технологій. Така політика формування електоральної пам'яті робить акцент на використанні глибинних, у першу чергу психологічних, ресурсів. Її метою має бути створення політичної ідентичності шляхом апеляції до почуттів людей, у якійсь мірі також за допомогою нав'язування ідеї ототожнення себе з доміантними символами політичної культури, через які приходить усвідомлення себе частиною єдиного співтовариства. Тому важливими векторами політики щодо електоральної пам'яті є підтримка (або руйнування) легітимності соціально-політичних режимів та формування (чи ослаблення) образу ворога і групових конфліктів.

Структурні елементи електоральної пам'яті вписані в політичний процес і постійно відтворюються у відповідних діях, які повинні спрямовуватися на створення та підтримку колективної ідентичності. Проте в Україні, на жаль, це відбувається далеко не завжди. Підвищення рівня політичної культури, виховання відповідального ставлення громадян до політичного життя країни та формування громадянськості сприятимуть формуванню такої електоральної пам'яті виборців, яка допоможе їм приймати не ситуативно-емоційні, а вива-

жені раціональні рішення під час голосування в складні для України і всього світу часи. Без усвідомлення себе єдиним організмом у тривалій історичній перспективі суспільство не може консолідуватися в теперішньому часі, а вже тим більше – існувати в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савельева И. М., Полетаев А. В. Античность: формирование значений. *Знание о прошлом: теория и история*: в 2 т. Т. 1: Конструирование прошлого. Санкт-Петербург: Наука, 2003. С. 16–34.
2. Гигаури Д. И. Политика памяти в практике социального конструирования политической идентичности. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2015. № 10 (60): в 3 ч. Ч. I. С. 59–64.
3. Методологические вопросы изучения политики памяти: сб. науч. тр. / отв. ред.: А. И. Миллер, Д. В. Ефременко. Москва; Санкт-Петербург: Нестор-История, 2018. 224 с.
4. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*. 2005. № 2–3. С. 8–27.
5. Нора П. Проблематика мест памяти / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Виннок. *Франция-память*. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 1999. С. 17–50.
6. Олик Дж. Фигурации памяти: процессо-реляционная методология, иллюстрируемая на примере Германии. *Социологическое обозрение*. 2012. Т. 11, № 1. С. 40–74.
7. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / пер. с нем. Бориса Хлебникова. Москва: Новое лит. обозрение, 2014. 323 с.
8. Мегилл А. Историческая эпистемология. Москва: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. 480 с.
9. Романовская Е. В., Фоменко Н. Л. Идентичность и коммеморация. *Власть*. 2015. № 7. С. 81–84.
10. Горнова Г. Коллективная память и практики коммеморации в формировании городской идентичности. *Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования*. 2017. № 2 (15). С. 18–21.
11. Bloch M. Mémoire collective, tradition et coutume. A propos d'un livre récent. *Revue de synthèse historique XI (nouvelle série XIV)*. 1925. No. 118–120. P. 73–83.
12. Landry T. Lieux de pouvoir et micropolitique de la mémoire: l'exemple de la Cathédrale du Christ Sauveur à Moscou. *Politique et sociétés* (Montréal). 2003. No. 22. P. 75–101.
13. Halbwachs M. On Collective Memory / edited, translated, and with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 244 p.

14. Рикёр П. Память, история, забвение: пер. с фр. Москва: Изд-во гуманитар. лит., 2004. 728 с.
15. Жирар Р. Насилие и священное / пер. Г. Дашевского. Москва: Новое лит. обозрение, 2000. 450 с.
16. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / пер. с нем. М. М. Сокольской. Москва: Языки славян. культуры. 2004. 368 с.
17. Основы психофизиологии: учебник / отв. ред. Ю. И. Александров. Москва: ИНФРА-М, 1997. 349 с.
18. Редозубов А. Код мозга и память. Загадка гиппокампа. 15 окт. 2014 г. URL: <https://habr.com/ru/post/361893/> (дата звернення: 28.12.2020).
19. Поліщук І. О. Електоральна культура транзитивних суспільств. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія.* 2016. № 3 (30). С. 224–227.
20. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / [сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко]. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
21. Задоволеність діяльністю П. Порошенка на посаді Президента: головні здобутки та провали. *KANTAR.* Січ. 2019 р. URL: <https://tns-ua.com/news/zadovolenist-diyalnistyu-p-poroshenka-na-posadi-prezidenta-golovni-zdobutki-ta-provali> (дата звернення: 28.12.2020).
22. Lazarsfeld P. F., Berelson B., Gaudet H. The people choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign. 3d ed. New York: Columbia University Press, 1968. xlv, 178 p.
23. Хто ті виборці, які обрали Зеленського та голосували за Порошенка, – соціологи дали характеристики електоратам обох кандидатів. *Міжнародний фонд «Відродження».* 8 трав. 2019 р. URL: https://www.irf.ua/khto_ti_vibortsi_yaki_obrali_zelenskogo_ta_golosovali_za_poroshenka_sotsiologi_dali_kharakteristiki_elektoratam_obokh_kandidativ/ (дата звернення: 28.12.2020).
24. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. *Зе!команда.* URL: <https://program.ze2019.com/> (дата звернення: 28.12.2020).
25. Бекешкіна І. Поки ми живі, нічого не вирішено остаточно! «100 днів після президентських виборів: оцінки та очікування громадян»: опитування. 28 серп. 2019 р. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва.* URL: <https://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-poki-mi-zhivi-nichogo-ne-virisheno-ostatochno1> (дата звернення: 28.12.2020).
26. Казарін П. Стопами Ющенко. Як Зеленський втрачає підтримку. *НВ. Погляди.* 16 берез. 2020 р. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/zelenskiy-novini-yak-prezident-vtrachaye-prihilnikiv-50075885.html> (дата звернення: 28.12.2020).
27. Грабовський С. Політична відповідальність: непрості елементарні речі. *Радіо Свобода.* 30 жовт. 2010 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/2205530.html> (дата звернення: 28.12.2020).

28. Оцінка діяльності органів влади та реакція на актуальні події: лютий 2020 року. *КМІС. Прес-релізи та звіти*. 27.02.2020. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=920> (дата звернення: 28.12.2020).
29. Гаврилук Д. Ю. Політичний та електоральний абсентеїзм: політологічна теорія, специфіка ризику в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 22, Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2012. Вип. 8. С. 52–57.
30. Рябчук М. Випробування виборами. *Збруч*. 07.08.2019. URL: <https://zbruc.eu/node/91268> (дата звернення: 28.12.2020).
31. Ленин В. И. Удержат ли большевики государственную власть? *Полное собрание сочинений*. Изд. 5-е. Москва: Изд-во полит. лит., 1981. Т. 34. С. 289–339.
32. Таукач О. Навіщо артисти йдуть у політику? *День*. 13 черв. 2019 р. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/navishcho-artysty-ydut-u-polityku> (дата звернення: 28.12.2020).
33. Арбатская М. Н. Электоральное пространство и управление избирательными правами граждан: методологические и методические основы анализа. *ПОЛИТЭКС*. 2006. Т. 2, № 1. С. 62–80.
34. Капранов Н. В. Биполярная модель российского электорального пространства. *Вестник МГУ. Серия 18, Социология и политология*. 1998. № 4. С. 52–68.

REFERENCES

1. Savel'eva, I. M., & Poletaev, A. V. (2003). Antichnost': formirovanie znachenij [Antiquity: the formation of meanings]. *Znanie o proshlom: teorija i istorija* [Knowledge about the past: theory and history]: in 2 volumes. Vol. 1. *Konstruirovanie proshlogo* [Construction of the past], Pp. 16–34. Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
2. Gigauri, D. I. (2015). Politika pamyati v praktike sotsial'nogo konstruirovaniya politicheskoy identichnosti [The politics of memory in the practice of social construction of political identity.]. *Istoricheskiye, filosofskiyе, politicheskkiye i yuridicheskkiye nauki, kul'turologiya i iskusstvovedeniye. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal sciences, cultural studies and art history. Questions of theory and practice*. Tambov: Gramota, 10(60): in three parts, Part I, 59–64 [in Russian].
3. Miller, A. I., & Efremenko, D. V. (Eds.) (2018). *Metodologicheskkiye voprosy izucheniya politiki pamyati* [Methodological issues of studying the politics of memory]: Sb. nauch. trudov. Moskva – Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya [in Russian].
4. Khal'bvaks, M. (2005). Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat' [Collective and historical memory]. *Neprikosnovenny zapas – Emergency ration*, 2–3, 8–27 [in Russian].
5. Nora, P. (1999). Problematika mest pamjati [The problem of places of memory]. Nora, P., Ozuf, M., de Puimezh, Zh., & Vinok, M. *Frantsiya-pamyat'* [France – memory], Pp. 17–50. Sankt-Peterburg: Izd-vo SPbGU [in Russian].

6. Olik, Dzh. (2012). Figuratsii pamyati: protseso-relyatsionnaya metodologiya, illyustriruyemaya na primere Germanii [Memory Configurations: Process-Relational Methodology Illustrated by the Case of Germany]. *Sotsiologicheskoye obozreniye – Sociological Review*, 11(1), 40–74 [in Russian].
7. Assmann, A. (2014). Dlinnaya ten' proshlogo: Memorial'naya kul'tura i istoricheskaya politika [The Long Shadow of the Past: Memorial Culture and Historical Politics] / per. s nem. Borisa Hlebnikova. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye [in Russian].
8. Megill, A. (2007). *Istoricheskaya epistemologiya* [Historical epistemology]. Moskva: «Kanon+» ROOI «Reabilitatsiya» [in Russian].
9. Romanovskaya, Ye.V., & Fomenko, L. N. (2015). Identichnost' i kommomoratsiya [Identity and commemoration]. *Vlast' – Power*, 7, 81–84 [in Russian].
10. Gornova, G. (2017). Kollektivnaya pamyat' i praktiki kommomoratsii v formirovanii gorodskoy identichnosti [Collective memory and commemoration practices in the formation of urban identity]. *Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Gumanitarnyye issledovaniya – Bulletin of the Omsk State Pedagogical University. Humanities research*, 2(15), 18–21 [in Russian].
11. Bloch, M. (1925). Mémoire collective, tradition et coutume. A propos d'un livre récent. *Revue de synthèse historique XI (nouvelle série XIV)*, 118–120, 73–83.
12. Landry, T. (2003). Lieux de pouvoir et micropolitique de la mémoire: l'exemple de la Cathédrale du Christ Sauveur à Moscou. *Politique et sociétés* (Montréal), 22, 75–101.
13. Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory* / edited, translated, and with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago: University of Chicago Press.
14. Rikjor, P. (2004). *Pamjat', istorija, zabvenie* [Memory, history, oblivion] / Per. s franc. Moskva: Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury [in Russian].
15. Zhirar, R. (2000). *Nasiliye i svyashchennoye* [Violence and sacred] / Per. G. Dashevskogo. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye [in Russian].
16. Assmann, J. (2004). *Kul'turnaya pamyat'. Pis'mo, pamyat' o proshlom i politicheskaya identichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti* [Cultural Memory: Writing, Memory of the Past and Political Identity in the High Cultures of Antiquity] / Per. s nem. M. M. Sokol'skoj. Moskva: «Yazyki slavyanskoy kul'tury» [in Russian].
17. Aleksandrov, Ju.I. (Ed.) (1997). *Osnovy psihofiziologii: Uchebnik* [Fundamentals of Psychophysiology: Textbook]. Moskva: INFRA-M [in Russian].
18. Redozubov, A. (2014). Kod mozga i pamjat'. Zagadka gippokampa [Brain code and memory. Hippocampus mystery]. Retrieved from <https://habr.com/ru/post/361893/> [in Russian].
19. Polishchuk, I. (2016). Elektoral'na kul'tura tranzytyvnykh suspil'stv [Electoral culture of transitive societies]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriya: Sotsiologiya – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Sociology*, 3(30), 224–227 [in Ukrainian].
20. Weber, M. (1990). *Izbrannyye proizvedeniya* [Selected works]: per. s nem. [sost., obshh. red. i poslesl. Ju. N. Davydova; predisl. P. P. Gajdenko]. Moskva: Progress [in Russian].

21. Zadovolenist diialnistiu P. Poroshenka na posadi Prezydenta: holovni zdotuky ta provably [Satisfaction with Poroshenko's activity as President: main achievements and failures]. *KANTAR*. Sichen 2019. Retrieved from <https://tns-ua.com/news/zadovolenist-diyalnistyu-p-poroshenka-na-posadi-prezidenta-golovni-zdotuky-ta-provali> [in Ukrainian].
22. Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1968). *The people choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. 3d ed. New York: Columbia University Press.
23. Khto ti vybortsi, yaki obraly Zelenskoho ta holosuvaly za Poroshenka – sotsiolyhy daly kharakterystyky elektoratam obokh kandydativ [Who are the voters who elected Zelensky and voted for Poroshenko – sociologists gave characteristics to the electorate of both candidates]. *Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia»*. 8 travnia 2019. Retrieved from https://www.irf.ua/khto_ti_vybortsi_yaki_obrali_zelenskogo_ta_golosovali_za_poroshenka_sotsiologi_dali_kharakteristiki_elektoratam_obokh_kandydativ/ [in Ukrainian].
24. Peredvyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho [Election program of the candidate for President of Ukraine Volodymyr Zelensky.]. *Ze!komanda*. Retrieved from <https://program.ze2019.com> [in Ukrainian].
25. Bekeshkina, I. (2019). Poky my zhyvi, nichoho ne vyrisheno ostatochno! «100 dniv pislya prezidents'kykh vyboriv: otsinky ta ochikuvannya hromadyan». *Opytuvannya [As long as we live, nothing is finally decided! «100 days after the presidential election: assessments and expectations of citizens»*. Poll]. *Fond Demokratychni initsiatyvy imeni Il'ka Kucheriv*. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/irina-bekeshkina-poki-mi-zhivi-nichogo-ne-virisheno-ostatochno1> [in Ukrainian].
26. Kazarin, P. (2020). Stopamy Yushchenka. Yak Zelens'kyi vtrachaye pidtrymku [In the footsteps of Yushchenko. As Zelensky loses support]. *NV. Pohlyady*. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/opinion/zelenskiy-novini-yak-prezident-vtrachaye-prihlnikiv-50075885.html> [in Ukrainian].
27. Hrabovskyi, S. (2010). Politychna vidpovidalnist: neprosti elementarni rechi [Political responsibility: difficult elementary things]. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/2205530.html> [in Ukrainian].
28. Otsinka diialnosti orhaniv vlady ta reaktsiia na aktualni podii: liutyi 2020 roku [Evaluation of government activities and reaction to current events: February 2020.]. *KMIS. Pres-relizy ta zvity*. 27.02.2020. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=920> [in Ukrainian].
29. Havryliuk, D. Yu. (2012). Politychnyy ta elektoral'nyy absenteyizm: politolohichna teoriya, spetsyfika ryzyku v Ukraini [Political and electoral absenteeism: political science theory, specifics of risk in Ukraine.]. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsial'no-politychnykh dystsyplin – Scientific journal of M. P. Drahomanov NPU. Series 22. Political Science and Methods of Teaching Socio-Political Disciplines*, 8, 52–57 [in Ukrainian].

30. Riabchuk, M. (2019). Vyprobuvannia vyboramy [Election tests]. *Zbruch*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/91268> [in Ukrainian].
31. Lenin, V. I. (1981). Uderzhat li bol'sheviki gosudarstvennuyu vlast' [Will the Bolsheviks retain state power]? *Polnoye sobraniye sochineniy* [Complete set of works]. 5th ed. Vol. 34, Pp. 289–339. Moskva: Izdatel'stvo politicheskoy literatury [in Russian].
32. Taukach, O. (2019). Navishcho artysty ydut u polityku [Why artists go into politics]? *Den*. Retrieved from <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/navishcho-artysty-ydut-u-polityku> [in Ukrainian].
33. Arbatskaya, M. (2006). Elektoral'noye prostranstvo i upravleniye izbiratel'nymi pravami grazhdan: metodologicheskkiye i metodicheskkiye osnovy analiza [Electoral Space and Management of Citizens' Electoral Rights: Methodological and Methodological Foundations of Analysis]. *POLITJeKS – POLITEX*, 2(1), 62–80 [in Russian].
34. Kapranov, N. V. (1998). Bipolyarnaya model' rossiyskogo elektoral'nogo prostranstva [The bipolar model of the Russian electoral space]. *Vestnik MGU. Ser. 18. Sotsiologiya i politologiya – Bulletin of Moscow State University. Ser. 18. Sociology and Political Science*, 4, 52–68 [in Russian].

Погребная Виктория Леонидовна, доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

Сахань Елена Николаевна, кандидат социологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и политологии Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, г. Харьков, Украина

ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ ПАМЯТЬ УКРАИНЦЕВ КАК СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН: АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ И ОНТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье анализируется «электоральная память» как социально-политический феномен, определяется, каким образом она влияет на политический выбор граждан и к каким социально-политическим последствиям приводит ее перекодировка. Доказывается, что электоральная память фиксирует наиболее значимые события в жизни общества, усиливая или ослабляя его консолидацию, мотивирует и направляет электоральное поведение избирателей. Предлагается авторская типология электоральной памяти на основе показателей: основной ресурс, механизм реализации, хранение информации, факторы формирования, степень волевой регуляции, психические регуляторы активности.

Ключевые слова: память, электоральная память, электоральное поведение, политика памяти, коллективная память, коды памяти, коммеморация.

Pohribna Viktoriia Leonidivna, Doctor of Sociology Sciences, Professor,
Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

Sakhan Olena Mykolaivna, PhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Sociology and Political Science,
Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine

ELECTORAL MEMORY OF UKRAINIANS AS A SOCIO-POLITICAL PHENOMENON: AXIOLOGICAL AND ONTOLOGICAL ANALYSIS

Problem setting. *Given that voters usually react more to the past than to the vague future that their candidates for power «paint» in their minds during the election campaign, the problem of analyzing the phenomenon of electoral memory of Ukrainians in today's challenges is relevant. The manipulation of collective memory by political elites in the electoral space is reflected in a process called «memory politics».*

Recent research and publications analysis. *Based on the analysis of the concepts of collective memory of M. Halbwachs, A. Assmann, J. Olvik, M. Bloch, D. Zhukov, the commemoration of P. Nora, A. Megill, E. Romanovskaya, G. Gornova and the policy of memory. According to V. Achkasov, A. Miller, D. Gigauri, electoral memory is defined as the intentional orientation of the voters' consciousness to the past, when the result is memory as a representation of a specific electoral behavior.*

Paper objective. *The aim of the article is to study the influence of electoral memory on the political choice of citizens and socio-political consequences of its recoding.*

Paper main body. *Electoral memory has been shown to involve external coding using certain political and psychological technologies, including and manipulative. The example of the analysis of the presidential and parliamentary elections in 2019 shows how the meaningful recoding of the electoral memory of Ukrainians took place. The structure of electoral memory includes codes that: 1) do not position politics as a professional activity that requires special professional training; 2) give a positive color to dilettantism in politics under the slogan of ensuring the constitutional right of everyone not only to vote but also to be elected; 3) given that memory operates not with facts but with images, has the ability to sort, organize and select these images and regulates their storage (short-term-long), deform the mechanism of transformation of short-term memory into long-term (so-called, «Consolidation of the trail»), produce a cult of «new faces» in politics. Such changes in the characteristics of the electoral memory of voters in Ukraine will inevitably lead to changes in the mechanism of functioning of its electoral space.*

According to the electoral process, the concept of space is three-dimensional and characterizes the positioning of its actors in conditions of electoral competition, determines (1) the rating of the candidate (applicants) for power in the political landscape of society, (2) «distance» separating him (them) with competitors in the struggle for the vote, (3) the ability to change this distance. Changes in the structure of electoral memory most actively

affect the processes that determine the third dimension of electoral space – the «drift» of the electorate from election to election according to patterns of social tectonics. Given the predominance of short-term electoral memory, the electoral space becomes very mobile and unpredictable, dependent on a large number of situational external factors, and the unstable socio-political situation slows down the process of rationalizing political choices and forming long-term electoral memory.

Conclusions of the research. *As a result of the analysis the author's typology of electoral memory is offered, which includes the characteristics of permanent, situational and ambivalent (transitional) types, selected on the basis of the following indicators: main resource, implementation mechanism, information storage time, formation factors, degree of volitional regulation, mental activity regulators. The conclusions emphasize that the structural elements of electoral memory are embedded in the political process and are constantly reproduced in appropriate actions that should be aimed at creating and maintaining a collective identity.*

Keywords: *memory, electoral memory, electoral behavior, politics of memory, collective memory, memory codes, commemoration.*

